

**„ДОЖИТИ ДО СТА”: МОДЕЛЮВАННЯ ГЕРОЯ
В РОМАНІ ВОЛОДИМИРА ЛИСА *СТОЛІТТЯ ЯКОВА***
**„DOŻYĆ DO STU”: MODELWANIE BOHATERA
W POWIEŚCI VOLODYMYRA LYSА *STULECIE JAKUBA***
**“SURVIVE TO THE HUNDRED”: MODELING A HERO
IN VLADIMIR LIS’S NOVEL *THE AGE OF JACOB***

Liubomir Krupka

Rivne State Humanitarian University, Rivne — Ukraine
krupkalub@ukr.net

Ключові слова: українська література, родинна пам’ять, господар, історія, Загоряни
Słowa kluczowe: literatura ukraińska, pamięć rodziny, gospodarz, historia, Zagoryany
Keywords: Ukrainian literature, family memory, host, history, Zagoryany

Abstract: The article is devoted to the study of the novel by Vladimir Fox, *The Age of Jacob*. The main purpose is to analyze ways of modeling identity in the context of the axiological priorities of the protagonist as a collective image of the Ukrainian peasant in the 20th century.

Сучасна українська література переживає потужний процес трансформації системи цінностей і героїв, котрий відкриває нові перспективи в осяганні буттєвих сенсів. Прикметно, що поруч з активною, дієвою особистістю літературний простір наповнюється посталями, на перший погляд, пересічними й звичайними, котрі в підсумку виявляються носіями глибинної мудрості й оригінальної життєвої філософії. Поява таких героїв сприяє розгортанню нових меморативних практик у літературі, утвердженню множинних підходів до способів усвідомлення травми в досвіді людини й суспільства. Саме до творів, що виявили нові способи переосмислення минулого й героя, котрий акумулює множинні буттєві парадигми, належить роман Володимира Лиса *Століття Якова*.

Твір викликав широкий резонанс у середовищі читачів і дослідників української літератури. Зокрема літературознавці, серед яких Віра Агеєва, Ярослав Поліщук, Оксана Забужко та інші звертали увагу на множинні виміри ідентичності героя, перезавантаження історичного наративу твору тощо. Однак роман увібрав множинний спектр історичних, філософських, морально-етичних концептів, се-

ред яких способи трактування героя й конструювання ідентичності видаються стратегічним аспектом. Стаття має на меті проаналізувати способи моделювання ідентичності в контексті ціннісних пріоритетів у романі Володимира Лиса *Століття Якова*.

Концепт століття є змістовим ядром тексту. Пояснювальні траєкторії назви твору розбудовано в кількох варіантах. Один передбачає наголос на біографічній складовій роману, інший — закоріненний в образі часу. У центрі роману В. Лиса зображено літнього чоловіка з невеличкого села, що на Поліссі. Головний герой Яків Мех прожив насичене та цікаве життя. На його приватній історії побудовано весь роман. Володимир Лис перетворює хронологію життя Якова в цікаву історію з несподіваними сюжетними поворотами. Українські дослідники високо оцінили твір Володимира Лиса. Кожен з аналітиків звертає увагу на особливості побудови роману, характеристику персонажів та специфіку хронотопу в тексті. Так, Ярослав Поліщук у праці „Гібридна топографія. Місця й не-місця в сучасній українській літературі” говорить про особливості характеротворення Якова Мехи: „Колізію роману створює принципова відмінність двох темпоральних пластів: тягучого й докладного сільського часу Мехи і його родини та стрімкого, уривчастого, непередбачуваного й нерідко шаленого відліку епохи. Письменник вдало моделює спосіб сприйняття свого героя, вдаючись до його внутрішніх монологів та неквапливих і влучних оцінок життя” (Поліщук 2018: 43). У монографії *Ревізії пам'яті* той же дослідник окреслює модель поведінки головного персонажа: „Тактика виживання, яку обирає Яків, продиктована натуральним привілеєм — зберегти власне життя та свою родину. Цілком практичний і традиційний мотив, як на селянську психологію. Пережити всяку владу, витримати тиск зовнішніх обставин — надзавдання Мехи-Цвіркуна” (Поліщук 2011: 88). Оксана Забужко в передмові до роману дає високу оцінку книзі, окресливши її важливість у контексті всієї сучасної української літератури: „І книжка ця — не тільки про дядька-поліщука, мужчину з вимираючої породи справжніх, якого, як тріску, жбурляло по водах вийшлого з берегів ХХ століття, — а й, якимось таємничим чином, як то завжди буває з напреду добрими книжками, — про кожного з нас?...” (Забужко 2010: 6). Таким чином літературознавці вказують на те, що роман Володимира Лиса змінив культурну свідомість української літератури, оприявнивши родинну історію та родинну пам'ять як наріжну в переважаючій системі цінностей та жанрових моделей сучасної літератури. Водночас дослідники наголошують на взаємодії мікро- і макроісторії в долі конкретного персонажа, що надає романові Володимира Лиса особливої привабливості.

У рівнях ідентичності головного героя роману *Століття Якова* можна виокремити кілька складників. „**Яків — господар**”. Головний герой виростає й виховується в селянській родині у перших десятиліттях ХХ століття. Бути господарем для нього означає зберігати глибоку спадкоємність з традиціями селянської культури. Фізична праця стає важливим етапом у його чоловічому змужнінні, допомагає подолати життєві труднощі та психологічні проблеми, пов’язані з першим нещасливим коханням. До сільської праці й побуту Яків привчає й свою дружину Зося, для якої життя селянки, дружини поліщука було незвичне. Адже заради Якова Зося залишає місто, влаштований побут і вирушає назустріч коханню в невеличке українське село. Полька за національністю, шляхтянка за походженням, Зося переймає звичаї та традиції сімейства чоловіка, духовно споріднюється з родиною звичайних селян. Проте фізична праця не руйнує її глибокого внутрішнього світу, здатності відчувати красу природи й красу людських стосунків, а навпаки, наповнює вірою в людей. На цій дорозі Яків стає їй духовним поводитирем.

Бути господарем — життєве кредо Якова не тільки щодо фізичної праці. Протягом всього життя Яків залишається господарем власної долі. Це виявляється у його стосунках з жінками, оточенням, ставленням до дітей, зміни політичних систем та держав. Адже на кожному етапі свого життя герой намагається максимально дистанціюватися від контролю держави над приватним світом і в цьому протистоянні залишається вірним собі.

„**Яків — коханий**”. У цьому вимірі розкриваються стосунки Якова з жінками, їхній вплив на поведінку й життєві пріоритети героя. Любовний вимір становить важливу частину ідентичності персонажа, адже в ньому проявляються провідні риси його вдачі. Уляна була першим коханням Якова, людиною, яка безтямно його любила:

Улянка тодішня йому завше на вишеньку молоденьку схожою була і на ялинку водночас — їх обох батько посадив у двадцять петім коло вулиці по краях городу — тяглися теї деревця до неба й мовби хотіли гіляччям світ довоколишній пригорнути — кожна по-своему. Очі неїни паволокою-туманцем затягнуті, пропікали наскрізь і зразу за віями ховалися од свої допитливості дівочої (Лис 26).

Однак закоханим не судилося бути разом та поєднати свої долі. Нещасливе кохання загартувало Якова морально. Незважаючи на розлуку з коханою, герой отримує найбільший життєвий досвід: не відступати перед труднощами, гідно відповідати на виклики долі. Він набуває вміння перетворити поразку на перемогу.

У стосунках з жінками Яків не є бездоганим. Часто він іде за голосом пристрасті, іноді демонструє слабкість і безпорадність перед сильнішим супротивником, проте у своїх прагненнях залишається щирим. І саме ця риса характеру допомагає зберегти власне „я”. Любовні історії в долі столітнього героя оприсутнюють різні виміри його самосвідомості, розкривають його еволюцію від пристрасного й наївного юнака до мудреця й філософа.

„Яків – сім'янин”. Серед життєвих пріоритетів героя провідне місце посідає родина й постать дружини. Яків зустрів свою дружину Зося під час служби в польського князя Едмунда Радзивілла:

Диво, але дівчина подає йому руку в тій рукавичці, зітканій із павутинок, він бере – Боже, яка тендітна – і як може обережно підсаджує її на коня. Під рукою опиняється на мить-другу тепле і пругке дівоче стегно (Лис 70).

Крім зовнішньої привабливості, ця жінка виділяється стійкістю характеру, принциповістю позиції та великою сміливістю в прийнятті рішень. На початку сімейного життя вона відчуває певний тиск традиційного селянського соціуму, котрий не приймає „іншу”. Але згодом Зося доводить, передусім собі, що спроможна стати хорошою господинею та люблячою матір'ю. Під час польсько-українського конфлікту в часи Другої світової війни вона ціною надзвичайної самопожертви й відваги рятує життя багатьом українським селянам. Такий акт громадянської мужності підносить Зося до ролі жінки-лицаря й оборонця знедолених. Саме в цьому пориві вона переростає самого Якова, котрий в політичному виборі тяжіє до компромісної ідентичності.

Взявши за основу традиційну патріархальну домінанту селянської культури, Володимир Лис зображує головного героя як хорошого сім'янина. Ця ідентичність вибудовується крізь призму стосунків Якова з дружиною, з одного боку, та Якова і його дітей, з іншого. Сімейні цінності є головними в свідомості героя від юності й до старості, тому Яків не стає публічною постаттю, а самореалізацію знаходить у приватному просторі. Родина залишається засадничою цінністю і в часи його соціальної маргіналізації. І саме в такій локалізації життєвого простору автор переозначає нового героя української літератури як постать не публічну, зовні не примітну, проте людину з особливою життєвою настановою та стратегіями поведінки.

„Яків – громадянин”. Як громадянин різних держав (Другої Речі Посполитої, Радянського Союзу) Яків проявляє свою ідентичність у вимірі воїна й захисника вітчизни. Він наділений почуттям обов'язку й відповідальності. У громадянському змужнінні Яків про-

ходить складний шлях. Його можна окреслити від прагнення втекти, заховатися, перечекати найбільші політичні злами, до усвідомлення активних дій і вчинків у протистоянні з насильством держави над людиною й людини над людиною. Як зазначає Ярослав Поліщук: „лінія поведінки Меха не запрограмована. Вона спонтанна, інтуїтивна” (Поліщук 2011: 19). Але в екстремальних ситуаціях герой здатен на самопожертву як заради ближнього, так і заради рідної землі.

„Яків – філософ”. Головний герой роману зображений носієм багатогранного життєвого досвіду, який може передавати молодому поколінню:

Яків знав, що доживе до свого століття. Доживе. Мусить дожити. Знав, як воно проходитиме, те світло. Зберуться, за столом посидять, як годиться, Віка обіцяє торта великого спекти. Свято! Празник його, Якова! І родини (Лис 229).

Саме пережитий досвід дозволив головному герою стати філософом. Головна його філософія спрямована на поєдинок із часом. У цьому поєдинку Яків не є ні переможцем, ні переможеним. Поєднання різних життєвих стратегій: виживання, компромісу, героїзму, жертвовності дозволило йому досягнути вищої мудрості, що не вкладається в систему бінарних опозицій й однозначних тверджень, а здатна до постійних змін і трансформацій. На кожному етапі свого життя Яків інакший, та водночас незмінним у ньому залишається усвідомлення життя як найвищої цінності.

Майже столітній Яків виступає в романі символом епохи. З докладним описом життєвої історії Якова пов’язана більшість подій в романі. „Лінія минулого” домінує над „лінією сьогодення”. Саме крізь призму сьогодення ми бачимо Якова – мужнього сміливого чоловіка з неоціненним життєвим досвідом і чіткими принципами. Таким він виявляється у стосунках з Оленкою – незнайомою дівчиною, котра прибилась до його господи. Він допомагає їй подолати складні життєві обставини, лікує її від наркотичної залежності:

„Гадості” він багато на ній перепробував. І цвїдрубал, і кропивищю лісову, розмай-траву, і квіт ушку цибуляну, і сік молодї бульби, на сироватці настояний, і той-таки ломикамінь, що каміння дробить, але й кісткам і нутрощам помогти може (Лис 20).

Яків відчуває відповідальність за долю дівчинки. Він залишає Оленку в себе, привчає до роботи по господарству, докладає зусиль, щоб вона почувала себе спокійно та комфортно:

Чим далі жила в нього Альона – Оленка, тим більше прив’язувався до неї Яків. Коли вона почала оживати, виявилось, що це дівчисько таки вмїє дещо

робити. Прибрала по хаті, по-своєму порозставляла горщики, із книжок, що валялися в коморі (ще з тих пір, як його донька та син ходили до школи) вирізала картинки, на яких були діти коло ріки, жінки в полі й задумана дівчина ци, може, молода жінка, й повішала на стіни, приліпивши клеєм, який найшла в тій же коморі. Щоденно йшла на лужок, приносила звідти квіти (Лис 43–44).

Яків розповідає Оленці історію свого життя, фактично сповідається перед нею. Щира розповідь старого чоловіка стає ще одним чинником духовної терапії і водночас розкриває стосунки індивіда з історією. Така розмова була необхідна не тільки Оленці, а й самому Якову. Саме через сповідь герой осягає духовний катарсис і віднаходить душевну рівновагу, необхідну для дороги у вічність.

Оленка символізує завершальний етап у життєвій історії Якова. Саме цей жіночий персонаж оприявнює компромісну складову в ідентичності героя. Для остаточного фізичного порятунку та духовного зцілення Оленки Яків чинить злочин. Саме через злочин пролягає дорога до порятунку. І в цьому складному перешлетінні любові, жертви, злочину й покути втілено не тільки життєву історію людини, а й історію України у вирі ХХ століття. Історія наближається до читача крізь долю конкретної людини: в чомусь пересічної й впізнаваної, але й по-своєму неповторної й загадкової. Роман *Століття Якова* акумулював ознаки родинної хроніки: минуле й сьогодення головного героя та його родини розгортаються на тлі драматичних подій двадцятого століття.

У підсумку варто наголосити, що в романі Володимира Лиса *Століття Якова* здійснено нове моделювання героя як носія множинних філософських засад, динамічних світоглядних орієнтирів сучасної української літератури. Саме в поліфонічному наповненні особистості відбувається зміна аксіологічного вектора української літератури і реструктуризація гуманітарного простору в цілому.

Бібліографія

- Davidúk Viktor. *Etnosocial'nij portret polišuka: hudožnâ ta naukova paradigmi*. Luc'k: PVD „Tverdina”, 2007: 202–214. [Давидюк Віктор. *Етносоціальний портрет поліщука: художня та наукова парадигми*. Луцьк: ПВД „Твердиня”, 2007: 202–214].
- Zabužko Oksana. *Napravdu dobra knižka*, [v:] Lis Volodimir. *Stolittâ Ākova [Tekst]*. Harkiv: Knizkovij Klub „KSD”, 2010: 5–6. [Забужко Оксана. *Направду добра книжка*, [в:] Лис Володимир. *Століття Якова [Текст]*. Харків: Книжковий Клуб „Клуб Сімейного Дозвілля”, 2010: 5–6].
- Klimenko Oleksandr. *Kil'ka sliv pro „Stolittâ Ākova” Volodimira Lisa*. [Клименко Олександр. *Кілька слів про „Століття Якова” Володимира Лиса*]. Web 29.10.2010. <http://litakcent.com/2010/10/29/dvi-recenziji-na-bestselel-volodymyra-lysa/>.

- Krivopišina Anna. „Poetika žanru sučasnego istoričnogoromanu (na materialī romaniv Vasilā Šklāra Čorni voron ta Volodimira Lisa Stolittā Ākova”. [Кривопишина Анна. „Поетика жанру сучасного історичного роману (на матеріалі романів Василя Шкляра Чорний ворон та Володимира Лиса Століття Якова”]. *Spheres of culture. Journal of Philological, Historical, Social and Media Communication, Political Science and Cultural Studies*. Lublin: Maria Curie-Sklodovska University in Lublin, IV (2013): 96–104.
- Lis Volodimir. *Stolittā Ākova* [Текст], Harkiv: Knižkovij Klub „KSD”, 2010. [Лис Володимир. *Століття Якова* [Текст]. Передм. О. Забужко. Харків: Книжковий Клуб „Клуб Сімейного Дозвілля”, 2010].
- Polišuk Āroslav. *Epos provinciī (trilogiā pro Zagorāni Volodimira Lisa)*, [v:] jogo ž. *Gibridna topografiā. Miscā i ne-miscā v v sučasnij ukraīns'kij literaturī*. Černivci: Knigi-XXI, 2018: 33–59. [Поліщук Ярослав. *Епос провінції (трилогія про Загоряни Володимира Лиса)*, [в:] його ж. *Гібридна топографія. Місця і не-місця в сучасній українській літературі*. Чернівці: Книги-XXI, 2018: 33–59].
- Polišuk Āroslav. *Pan i branec' času*, [v:] jogo ž. *Revizii pam`ati: literaturna kritika*. Luc'k: PVD „Tverdina”, 2011: 87–96 [Поліщук Ярослав. *Пан і бранець часу*, [в:] його ж. *Ревізії пам'яті: літературна критика*. Луцьк: ПВД „Твердиня”, 2011: 87–96].
- Svāto Roksolāna. *Z c'ogo možna zrobiti napravdudobrij scenarij, abo Deāki mīrkuvannā pro triūmfal'nyj roman Volodimira Lisa*. [Свято Роксоляна. *З цього можна зробити на правду добрий сценарій, або Деякі міркування про тріумфальний роман Володимира Лиса*]. Web 29.10.2010. <http://litakcent.com/2010/10/29/dvi-recenziji-na-bestselel-volodymyr-lysa/>.